

Структурно-функціональна модель професіоналізму вчителя гімназії

Стаття присвячена розробці структурно-функціональної моделі професіоналізму вчителя гімназії. Орієнтація на суб'єктно-діяльнісний підхід при виборі показників професіоналізму вчителя дозволяє вважати найбільш важливими такі: педагогічний потенціал, професійну компетентність, професійну самосвідомість, рефлексію, гнучкість, а його інтеграційним критерієм – суб'єктність.

Ключові слова: вчитель, критерії, показники, професіоналізм, умови та механізми, формування.

Статья посвящена разработке структурно-функциональной модели профессионализма учителя гимназии. Ориентация на субъектно-деятельностный подход при выборе показателей профессионализма учителя позволяет отнести к наиболее важным следующие: педагогический потенциал, профессиональную компетентность, профессиональное самосознание, рефлексию, гибкость, а его интегративным критерием считать субъектность.

Ключевые слова: учитель, критерии, показатели, профессионализм, условия и механизмы, формирования.

Постановка проблеми. У сучасних психолого-педагогічних концепціях та дослідницьких парадигмах професіоналізм розглядається як складне соціально-педагогічне явище, що репрезентує собою багатогранну й багатоаспектну характеристику діяльності вчителя, для вивчення якого застосовують або аналітичний, або комплексний підходи. Характерною рисою першого є аналіз стандартів та еталонів професіоналізму, а також особливостей й факторів, що впливають на нього. Головна своєрідність комплексних досліджень полягає у спробі охопити й вивчити весь процес формування професіоналізму в цілому, у єдності всіх етапів та діючих факторів. Разом із тим, проведений аналіз існуючих концепцій показує, що більшість з них орієнтовано на адаптивну модель поведінки професіонала, яка зумовлює недостатність використання методологічного потенціалу принципу саморозвитку та категорії самодетермінації.

Беручи до уваги цей аспект, вважаємо, що в основу сучасного розуміння професіоналізму вчителя повинні бути покладені: самодетермінація, саморегуляція, самовдосконалення як його ключові

характеристики. У рамках такої концепції кінцевою метою професійного становлення вчителя є самоактуалізація та самореалізація себе в професії, досягнення ним найвищого рівня професіоналізму.

Зазначена проблема аналізується в даній роботі в двох взаємозалежних аспектах – феноменологічному й концептуальному. Відповідно **мета і завдання дослідження** полягали у 1) побудові структурно-функціональної моделі явища, з'ясуванні його внутрішніх і зовнішніх зв'язків; 2) виявленні критеріїв, що розкривають механізми формування професіоналізму вчителя в умовах гімназії.

Побудова будь-якої системи або моделі передбачає, насамперед, виділення її структурних й функціональних компонентів. Саме тому вибір критеріїв є найважливішим етапом дослідження структурно-функціональної моделі професіоналізму вчителя. Від його успішності істотною мірою залежать плін і результат вирішення проблеми в цілому.

Критерій – атрибут, на підставі якого дається оцінка, визначення або ж класифікація чого-небудь; мірило судження, зіставлення, він виражає сутнісні характеристики змін у формуванні професіоналізму або усвідомлення меж повноти виявлення його сутності в конкретному вираженні. Критерій об'єктивний, оскільки він постає як виявлена сутність, він є засобом, необхідним інструментом оцінки, хоча сам і не є оцінкою. Найбільш загальний критерій, що називається інтегральним, синтезує в собі сутнісні зміни кількох об'єктів системи, без врахування яких неможливо скласти повне і правильне уявлення про весь сукупний процес формування професіоналізму вчителя. Показники, що синтезовані в інтегральний критерій, по відношенню до нього можна вважати його складовими частками. Для повного розуміння важливо правильно встановити співвідношення понять “показник” і “критерій”. Показник виступає відносно до критерію як частка до загального, тобто критерій включає групу показників, що якісно і кількісно характеризують професіоналізм вчителя. Критерій більш стабільний, хоча і відображає розвиток сутності, показники ж мають більш динамічний характер. Варто наголосити, що критерій і показники виражають закономірності виникнення предмета чи явища, його будову, функціонування і розвиток, а тому їм властива стійкість, саморозвиток і динамічність змін у зовнішніх і внутрішніх контурах взаємодії. Розрізняють якісні та кількісні показники, де перші фіксують наявність чи відсутність вимірюваних властивостей, ознак, сторін тощо, а другі – міру їх розвитку і виразності.

Аналіз наукових доробок, в яких акумульовано результати дослідження феноменології професіоналізму, дозволив встановити, що як його показники виділяють такі: професійну спрямованість

(Ю.К.Бабанський, Р.Л.Болотіна, С.П.Баранов); ціннісні орієнтації (М.Й.Боришевський); педагогічну майстерність (І.А.Зязюн); педагогічну творчість (М.М.Поташник); педагогічну вмілість (О.А.Дубасенюк); педагогічну культуру (Л.К.Гребенкіна); професійний потенціал (І.П.Підласий); індивідуальний стиль діяльності (Є.Ф.Зеєр); комунікативну майстерність (Л.М.Мітіна); суб'єктність (Г.В.Ложкін, Н.Ю.Волянюк). Втім, неважко помітити, що більшість з них має неопераціоналізований характер, що ускладнює можливість їх експериментального вивчення.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Орієнтація на суб'єктно-діяльнісний підхід при виборі показників професіоналізму вчителя апіорі дозволяє вважати найбільш важливими такі: педагогічний потенціал, професійну компетентність, професійну самосвідомість, рефлексію, гнучкість, а його інтегративним критерієм – суб'єктність.

На підставі вивчення природи та показників професіоналізму вчителя гімназії є доцільним побудувати і розглянути його структурно-функціональну модель (рис. 1).

Із рис. 1 видно, що інтегративним критерієм професіоналізму є суб'єктність, що репрезентує собою потенційну спроможність і здатність вчителя бути ініціатором та координатором власного професійного зростання. Розглянемо докладніше структурні компоненти професіоналізму вчителя.

Суб'єктність як змістовно-дієва характеристика підкреслює інтенціональність діяча-суб'єкта, вона пов'язана з ініціативністю, перетворювальними можливостями людини.

Суб'єктність може зосереджуватися у ставленні до речей, знаків, подій, явищ, людей і самого себе й виявлятися в діях, коли людина перетворює їх в об'єкти цілеспрямованих трансформацій: починає аналізувати, комбінувати, використовувати у вигляді засобів. За такої інтерпретації питання про розвиток суб'єктності центрується на розвитку інструментарію та засобів об'єктивізації. До найбільш важливих показників суб'єктності педагога О.М.Волкова [1] віднесла: активність, самосвідомість, усвідомлення власної унікальності, свободу вибору й відповідальність за нього, розуміння та прийняття іншого та саморозвиток. Активність є не лише мірою взаємодії внутрішнього і зовнішнього (за принципом “зовнішнє через внутрішнє”), але й особливим способом взаємодії, що не обмежується тільки діяльністю. При цьому важливо зазначити, що джерелом активності вчителя виступає його система активно-пошукових ставлень до подій, явищ, людей і самого себе. В просторі активного пошукового ставлення-самоставлення розкривається й формується

сміслове поле вчителя, яке містить домінуючу квінтесенцію для його мобілізації та самоорганізації. Специфічність саморозвитку, самоорганізації професіонала в тому й полягає, що в процесі його професійного становлення активність, яка виникає у відповідь на тиск навколишнього середовища, змінюється на власну активність, спрямовану на пошук сенсу її життєдіяльності [3].

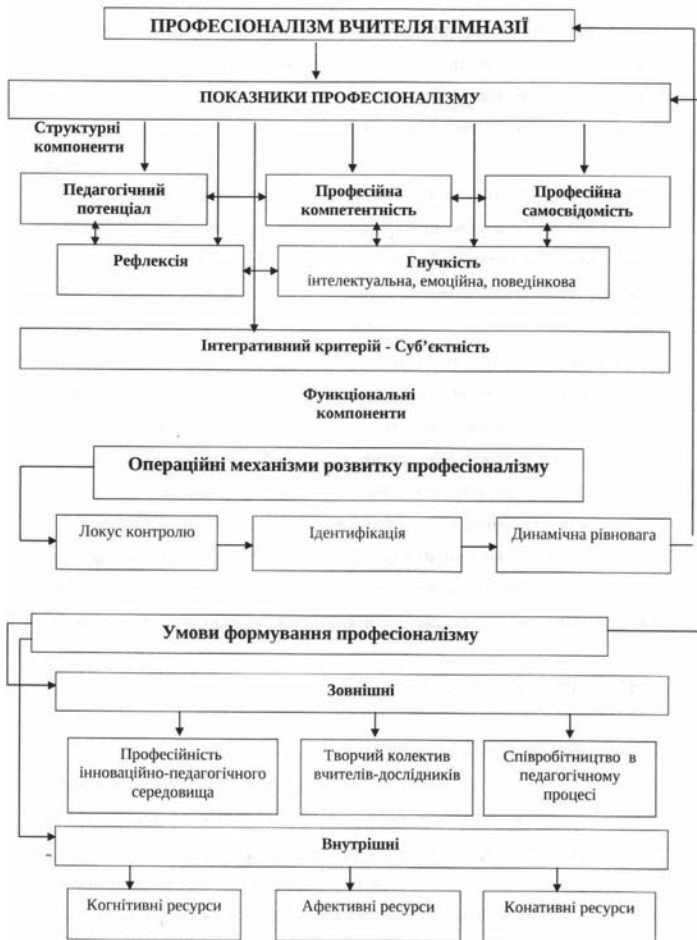


Рис. 1. Структурно-функціональна модель професіоналізму вчителя

Як відомо, особистість професіонала розвивається у двох сферах – потенційній та актуальній. До сфери потенційного належать:

природні особливості, задатки та здібності; соціальні можливості, які можуть бути використані в процесі професійного зростання [2]. До сфери актуального належать: якісні перетворення людини; зовнішні прояви регуляції поведінки. Отже, потенціал це не тільки те, що іманентно властиве професіоналу, але й постійний розвиток його фізичних й психічних якостей.

У процесі накопичення потенціалу фіксується цілісна психічна організація професіонала і одночасно інтегруються численні взаємозв'язки між загальними проявами психіки та її специфічними формами в умовах конкретної діяльності. Інтерес до ресурсних властивостей психіки пов'язаний, по-перше, з їх принциповою обмеженістю, а по-друге, з можливістю гнучкого розподілу і перерозподілу вчителем своїх ресурсів між різними каналами регуляції власної діяльності. Ресурси регуляції поведінки в роботі розглядаються як певний потенціал, що забезпечує стійкий рівень виконання професійно-педагогічної діяльності.

Професійна компетентність як сукупність впорядкованих та структурованих знань, вмінь, навичок, а також способів й прийомів їх реалізації в діяльності, спілкуванні віддзеркалює рівень професіоналізму вчителя. Таке розуміння професійної компетентності дозволяє в її будові виокремити дві підструктури: діяльнісну (знання, уміння, навички і способи виконання професійної діяльності) та комунікативну (знання, уміння, навички та способи організації ділового спілкування) [4].

Професійна самосвідомість є фундаментальною умовою творчої реалізації вчителем власних цілей та цінностей. Цілісні та адекватні уявлення про себе виступають суттєвою передумовою цілеспрямованого планування вчителем стратегії професійного зростання та досягнення найвищого ступеня професіоналізму – суперпрофесіоналізму.

Рефлексія як здатність виокремлювати, аналізувати, оцінювати та усвідомлювати свої можливості, професійно важливі якості, різні аспекти діяльності є однією з найважливіших атрибутивних характеристик професіоналізму вчителя. Змістовий бік рефлексії вчителя обумовлює її предмет, залежно від якого виділяють її два основних типи – внутрішню (інтрапсихічну, ауторефлексію) та зовнішню (інтерпсихічну). Перша співвідноситься з рефлексивністю як здатністю до самосприйняття змісту своєї власної психіки та його аналізу, друга – зі здатністю побудови і відтворення у своїй свідомості напрямку думок, почуттів суб'єкта учіння.

Наступним емпіричним референтом (показником) професіоналізму вчителя є гнучкість – інтегральна характеристика особистості,

що репрезентує собою гармонічне поєднання трьох взаємопов'язаних якостей: емоційної, поведінкової та інтелектуальної гнучкості.

Протилежні характеристики належать до ригідності, що охоплює також когнітивну, афективну та конативну сфери особистості. Ригідність в когнітивній сфері (інтелектуальна ригідність) відображає порушення здатності приймати іншу зовнішню оцінку, що призводить до труднощів усвідомлення власних психологічних проблем, актуального стану, мотивів та потреб.

Ригідність в емоційній сфері (емоційна ригідність) знижує можливість гнучкого вираження емоцій й обумовлює появу неадекватних фіксованих емоційних реакцій.

Ригідність в конативній сфері (поведінкова ригідність) призводить до функціонування досить обмеженої кількості стереотипів поведінки, до неадекватного застосування арсеналу поведінкових стратегій та відмови від розширення їх кількості за рахунок нових.

Саме з цих міркувань гнучкість є одним із найважливіших показників професіоналізму вчителя.

Як механізми, що визначають динаміку та своєрідні особливості процесу формування професіоналізму вчителя, виступають локус контролю, ідентифікація та динамічна рівновага.

Локус контролю більшість психологів розглядають як особливий, фундаментальний тип узагальнених очікувань, як ступінь розуміння людиною каузальних взаємозв'язків між власною поведінкою і досягненням бажаного. На думку Дж.Роттера, інтернальність і екстернальність локусу контролю виступають стійкими властивостями особистості, сформованими в процесі соціалізації. Експериментальні дані констатують [5], що інтернали виявляють велику соціальну активність, вони, на відміну від екстерналів, більш послідовні у своїй поведінці. Їх тимчасова перспектива охоплює значно більш далеку зону, як у майбутньому, так і в минулому й насичена великою кількістю подій. Інтернали виявляють неабияку когнітивну активність. Вони більш послідовні, продуктивні в ситуаціях ухвалення рішення і ситуаціях, пов'язаних з ризиком.

Проте необхідно мати на увазі, що особистісні кореляти локусу контролю, хоча і дозволяють створити досить повну картину типового інтернала і екстернала, все ж є дуже приблизними. Введення в психологію поняття локусу контролю дозволяє простежити значущі моменти у перебігу процесу формування професіоналізму вчителя.

Іншим важливим психологічним механізмом є ідентифікація. Якщо виходити з загальноприйнятого розуміння ідентифікації як ототожнення себе з іншою людиною, то можна вважати, що за допомогою ідентифікації відбувається присвоєння почуттів,

відносин, мотивів, властивих тим суб'єктам, які беруться за зразок для наслідування. Механізм ідентифікації в психологічній реальності може виявлятися в різних формах. Це може бути уподібнення у вигляді наслідування, отождолення себе з іншими, занурення у світ особистісних сенсів іншого, у потенційній здатності реалізувати мотиви іншої людини. В усіх випадках ідентифікація є реально універсальний, супутній всім іншим, психологічний механізм формування професіоналізму вчителя, його когнітивних, емоційних, мотиваційних характеристик, самосвідомості, соціально-значущих особистісних якостей. Необхідною умовою для прояву механізму ідентифікації виступає взаємодія – колективна, групова й індивідуальна.

У механізмі ідентифікації виділяють і ланки вихідного механізму динамічної рівноваги, в якому містяться причинно-наслідкові характеристики спонукання, елементи мотивації, діалектично з'єднані неврівноваженість-урівноваженість у зв'язаних системах.

Ціннісно-вольові аспекти розвитку ідентичності пов'язані із наявністю у професіонала чіткого самовизначення, що передбачає вибір цілей, цінностей, і переконань, яким він слідує у житті та діяльності. Мету, цінності і переконання більшість соціальних психологів розглядають як елементи ідентичності і виділяють чотири найбільш значущих для її формування сфери життя: 1) вибір професії і професійного шляху; 2) прийняття і переоцінка релігійних і моральних переконань; 3) вироблення політичних поглядів; 4) прийняття набору соціальних ролей.

Ідентичність – динамічна структура, вона розвивається впродовж усього життя людини, причому цей розвиток не лінійний. На поведінковому рівні можливий розгляд ідентичності як процесу вирішення життєво важливих проблем, причому кожне прийняте рішення з приводу себе і власного життя (самовизначення) буде вносити вклад у формування структури ідентичності як її елемента. Виділення психологічного механізму ідентифікації є обов'язковою умовою пізнання можливостей мобілізації активності вчителя.

Базовим механізмом формування професіоналізму вчителя виступає механізм динамічної рівноваги, що пов'язаний, як вже відзначалося, із причинно-наслідковими характеристиками динамічних процесів і стійкості психічної діяльності. Порушення рівноваги формує прагнення вчителя до її відновлення і породжує відповідні наслідки, що і є, у кінцевому рахунку, джерелом спонукання, енергетичним елементом процесу формування професіоналізму.

Безперечно, психологічні механізми мають різне функціональне навантаження, різну сферу своєї дії, однак головним є те, що всі вони лежать в основі набуття професіоналізму.

Дослідження умов, що породжують відповідні рівні професіоналізму, дали змогу виділити – внутрішні, до яких належать: когнітивні, афективні та конативні ресурси особистості; та зовнішні: професійність інноваційно-педагогічного середовища, творчий колектив вчителів-дослідників та співробітництво в педагогічному процесі.

З метою якнайповнішого розгляду професіоналізму вчителя звернемося до аналізу професійно-педагогічних функцій, котрі він виконує.

Проведений аналіз переконує в тому, що однією з найважливіших функцій є структурування діяльності, що має на меті, насамперед, визначення контуру активності вчителя. У процесі входження в ситуацію формуються домагання вчителя і диференціюється простір активності, тобто визначається, що буде робити він сам і що він очікує ззовні. Структурування діяльності – це визначення складу дій, операцій і вчинків для реалізації того, що обрано за мету, найбільш прийнятної їх послідовності, підбір засобів для праці та забезпечення зовнішніх умов діяльності. Будь-яка діяльність розглядається як окремий момент у структурі способу життя професіонала і спрямована на вирішення певної життєвої задачі.

Іншою, не менш важливою функцією, яку виконує вчитель, є узгодження активності, що має індивідуальний характер, із соціальними структурами, нормами і формами діяльності. Пролонгованість поведінки означає доведення до відповідності завдань діяльності і життєвих задач особистості. У цьому контексті не менш важливою функцією є саморегуляція діяльності. Саморегуляція виявляється в розподілі вольових зусиль особистості з метою підтримки необхідного темпу і якості роботи. Завдяки саморегуляції долаються негативні психічні стани, дозуються зусилля відповідно до завдань діяльності. Саморегуляція неможлива без розвитку рефлексивних здібностей особистості і якостей, що забезпечують автономність її функціонування.

Наступна функція полягає в здатності вчителя змінювати об'єкт, сприяти різноманітним способам його організації у порівнянні з існуючими. Найважливішою функцією, на наш погляд, є не лише привнесення нового у навколишній світ, а й зміна власної особистості. Внутрішня детермінація дій вчителя забезпечує вільну діяльність. Свобода у виборі мети, способів і засобів її реалізації, які опановуються у ході розвитку культури – найважливіша характеристика вчителя-професіонала. Свобода надає його діяльності моральний вимір. Вільний вибір є одним із проявів ціннісного ставлення вчителя, тому що лише у випадку, коли можливий вибір одного із шляхів, відбувається усвідомлення цінності об'єкта соціальної дійсності.

Оскільки рушійною силою усякого розвитку є протиріччя, то не менш важливою функцією вчителя є виявлення та вирішення протиріч. Отже, реалізуючи вище перелічені функції, вчитель створює умови для задоволення найважливіших особистісних потреб: в об'єктивізації, персоналізації і самоактуалізації.

Узагальнення результатів дослідження дозволило зробити низку **висновків:**

1. Дослідження професіоналізму вчителя показало, що професіоналізм це складне соціально-педагогічне явище, що репрезентує собою багатогранну й багатоаспектну характеристику діяльності вчителя, котра відповідає соціальному замовленню суспільства і спрямована на формування вчителя-професіонала.

2. Побудова будь-якої системи або моделі передбачає, насамперед, виділення структурних й функціональних її компонентів. Саме тому, вибір критеріїв є найважливішим етапом дослідження структурно-функціональної моделі професіоналізму вчителя. Від його успішності істотною мірою залежать плин і результат вирішення проблеми в цілому.

3. Орієнтація на суб'єктно-діяльнісний підхід при виборі показників професіоналізму вчителя дозволяє вважати до найбільш важливих такі: педагогічний потенціал, професійну компетентність, професійну самосвідомість, рефлексію, гнучкість, а його інтегративним критерієм – суб'єктність.

4. До механізмів, що забезпечують перебіг процесу формування професіоналізму вчителя слід віднести: ідентичність, динамічну рівновагу та локус контролю. З'ясовано, що психологічні механізми мають різне функціональне навантаження, різну сферу своєї дії, однак головним є те, що всі вони лежать в основі набуття професіоналізму.

5. Дослідження умов, що породжують відповідні рівні професіоналізму, дали змогу виділити внутрішні, до яких належать: когнітивні, афективні та конативні ресурси особистості; та зовнішні: професійність інноваційно-педагогічного середовища, творчий колектив вчителів-дослідників та співробітництво в педагогічному процесі.

Проведене нами дослідження, зрозуміло, не вичерпує усіх аспектів розглядуваної проблеми. Перспективи подальшого дослідження пов'язані із емпіричним дослідженням виокремлених показників та критеріїв професіоналізму вчителя в умовах гімназії.

Список використаних джерел

1. Волкова Е.Н. Субъектность как интегративное свойство личности педагога: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – М., 1992. – 205 с.

2. Ложкін Г.В. Проблема суб'єкта як теоретична основа професіоналізації особистості / Г.В. Ложкін, Н.С. Глуханюк, Н.Ю. Волянюк // Психологія і суспільство. – 2003. – №2. – С. 97-103.
3. Осницкий А.К. Проблемы исследования субъектной активности / А.К. Осницкий // Вопр. психологии. – 1996. – №1. – С.32-44.
4. Решетников П.Е. Психолого-педагогические основы субъектного развития специалиста / П.Е. Решетников [Пособие для переподготовки и повышения квалификации преподавателей высших и средних заведений]. – Белгородский юрид. ин-т. – Белгород, 2001. – 137 с.
5. Хайкин В.Л. Активность (характеристика и развитие) / В.Л. Хайкин. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: издательство НПО "МОДЭК", 2000. – 448 с.

The article is devoted to the development of structural-functional model of teacher professional school. Orientation to the subject-active approach in selecting indicators of professionalism of teachers can be attributed to the most important are: pedagogical potential, professional competence, professional self-awareness, reflection, flexibility, and its integrative criterion to consider subjectivity.

Keywords: teacher, criteria, indicators, professionalism, conditions, mechanisms, formation.

Отримано: 23.06.2010

удк: 376. 2: 616. 89

В.Е. Левицький

Особливості кореляції розвитку особистості підлітка від наявності дизартрії

Стаття містить результати теоретико-експериментального дослідження проєкції дизартрії на особистісний розвиток дитини підліткового віку.

Ключові слова: дизартрія, самооцінка, самоставлення, вади мовлення.

Статья содержит результаты теоретико-экспериментального исследования проекции дизартрии на личностное развитие ребенка подросткового возраста.